

ตัวตนกับอัตลักษณ์ ภาพเงาของปัจเจกสภาพในสังคมวิทยา

นำเสนอเมื่อ : 24 ก.ย. 2551

เมื่อสังคมวิทยาก่อร่างสร้างรูปขึ้นมาเป็นสาขาวิชาหนึ่งในปลายศตวรรษที่ 19 โดยการวางรากฐานของ August Comte เราคงปฏิเสธไม่ได้ว่าลักษณะสำคัญประการหนึ่งของสังคมวิทยา คือ การเสนอแนวคิดของปัจเจกสภาพ (Individualism) ภายในบริบทสังคม บทความขนาดสั้นนี้

มีจุดประสงค์ในการนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับปัจเจกสภาพในสังคมวิทยา

และมุ่งชี้ประเด็นให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างแนวคิด (Concept) ตัวตน (Self)

ในทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Interaction Theory) กับอัตลักษณ์ (Identity)

ในแนวคิดหลังสมัยใหม่ (Postmodern)

ปัจเจกสภาพในสังคมวิทยา (Individualism in Sociology)

แนวคิดต่างๆ ที่แพร่หลายและได้รับอิทธิพลปัจเจกนิยม (Individualism) อยู่ในปลายศตวรรษที่ 19 ไม่ว่าจะเป็นเสรีนิยมทางเศรษฐกิจ หรือปรัชญาการเมือง เสรีนิยมมักจะวิเคราะห์พฤติกรรมของปัจเจกบุคคล ทำให้ดูเหมือนว่าปัจเจกบุคคลมีมาก่อนและสามารถแยกออกได้จากสังคม ขณะที่ผู้บุกเบิกสาขาสังคมวิทยาอย่าง August Comte และ Emile Durkheim ซึ่งอยู่ภายใต้ร่มเงาของปรัชญาปฏิฐานนิยม (Positivism) ที่เน้นความสำคัญต่อสังคม และต่างปฏิเสธแนวคิดที่เห็นว่าปัจเจกบุคคลเป็นอิสระ ดังนั้น พฤติกรรมของมนุษย์จึงถูกศึกษาในฐานะเป็นปรากฏการณ์ของสังคม (Social Phenomenal)

ทางด้าน Karl Marx ต้นตอของแนวคิดที่ทรงอิทธิพลอีกสายหนึ่งในสังคมวิทยา คือ ทฤษฎีความขัดแย้ง (Conflict Theory) และแนวทางการศึกษาตามกระแสวิพากษ์ (Critical Stream) เป็นอีกผู้หนึ่งที่ให้ความสำคัญกับการกำหนดโครงสร้าง (Structure) มากกว่าปัจเจก หรือผู้กระทำ (Agency) เขาเชื่อว่าแนวคิดเรื่องชนชั้น (Class) จะเป็นตัวเชื่อมโยงปัจเจกเข้ากับโครงสร้าง และเป็นสิ่งกำหนดอัตลักษณ์ (Identity) ของปัจเจก รวมถึงความคิดที่ว่ามนุษย์จะกลายเป็นผู้กระทำที่มีความหมายเพียงพอเมื่อเขาตระหนักถึงอัตลักษณ์ทางชนชั้นของตนเอง (Class Consciousness)

ขณะที่ผู้ตรงข้ามของ Marx อย่าง Max Weber กลับให้ความสำคัญต่อปัจเจกบุคคล โดยเขาเชื่อว่าสังคมวิทยาเป็นศาสตร์ที่ศึกษาพฤติกรรมมนุษย์จากมุมมองและความเข้าใจของผู้กระทำ อย่างไรก็ตาม หน่วยการวิเคราะห์ในผลงานต่างๆ ของ Weber กลับเป็นระดับกลุ่ม (Collective) เสมอ หากแต่ปัจเจกบุคคลเป็นหลักแต่อย่างใด

จะเห็นได้ว่าเหล่านักคิดข้างต้นไม่ว่าจะเป็น August Comte ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นบิดาของสังคมวิทยา, Emile Durkheim, Karl Marx และ Max Weber สวมเสาทรงสำคัญของสังคมวิทยา ต่างให้ความสำคัญของปัจเจกสภาพในระดับที่ต่ำ แต่กลับเน้นไปที่โครงสร้างหรือกลุ่มทางสังคม แต่ก็เชื่อว่าไม่มีนักสังคมวิทยาที่สนใจต่อปัจเจกสภาพเลย ขอยกเวนแรก คือ Georg Simmel ที่เห็นว่าสังคมไม่ได้เป็นอิสระจากปัจเจกบุคคล เขาเห็นว่าการรวมกลุ่มเกิดขึ้นในปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล (Personal Interaction) แต่การรวมกลุ่มนั้นมักเป็นผลใหญ่นอกออกมาซึ่งคุณสมบัติที่มีคุณภาพต่ำ ส่วนสิ่งที่ดีจะถูกสงวนรักษาไว้เพื่อให้เป็นคุณสมบัติเฉพาะตน นอกจากนี้ในขอยกเวนประการต่อมาได้แก่นักคิดในสายตระกูลปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Interaction Theory) และแนวคิดหลังสมัยใหม่ (Postmodern)

ตัวตน : ปัจเจกสภาพในปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ (Self in Symbolic Interaction Theory)

นักคิดสายทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Interaction Theory) แม้ว่าจะให้น้ำหนักเป็นอันมากต่อปัจเจกบุคคลในฐานะประธาน (Subject) หรือผู้กระทำ (Agency) แต่ก็เห็นว่าอัตลักษณ์ คือ สิ่งที่เกิดขึ้นในกระบวนการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Social Interaction Process) Charles Cooley เชื่อว่าสังคมและปัจเจกบุคคลเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ สังคมเกิดจากการผสมผสานของตัวตนเชิงจิต (Mental Selves) ของหลายๆ คนที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ความรู้สึกเกี่ยวกับตัวเองพัฒนาขึ้นจากปฏิริยาของเราต่อความคิดเห็นของผู้อื่นเกี่ยวกับตัวเรา Cooley เรียกตัวตนที่เกิดจากกระบวนการนี้ว่า ตัวตนในกระจกเงา (the Looking Glass Self) ซึ่งประกอบด้วยภาพลักษณ์ของเราที่เราเห็นต่อตนเอง และจินตนาการเกี่ยวกับความคิดของผู้อื่นต่อภาพลักษณ์นั้น รวมถึงปฏิริยาและความรู้สึกของเราที่มีต่อจินตนาการดังกล่าว ทั้งหมดนี้หลอมรวมกันก่อเป็นความรู้สึกที่มีต่อตนเอง เช่น ความภาคภูมิใจ ความรู้สึกต่ำต้อยต้อยตา และจากการให้ความสำคัญต่อปฏิสัมพันธ์นี้เองทำให้กลุ่มทางสังคมเป็นประเด็นที่สำคัญของการศึกษา

ทางด้านนักคิดคนสำคัญอีกคนหนึ่งของทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ คือ George Herbert Mead ได้ทำการศึกษาพัฒนาการที่ความรู้สึกเกี่ยวกับตัวตน ที่ค่อยๆ ก่อร่างสร้างตนจากกระบวนการปฏิสัมพันธ์

โดยเขาชี้ให้เห็นว่ากลไกสำคัญต่อการสร้างตัวตน คือ การเรียนรู้ที่จะสวมบทบาท (Role Taking) ของผู้อื่น และหัวใจสำคัญของการเรียนรู้คือ ภาษา ซึ่งเป็นช่องทางการถ่ายทอดระบบสัญลักษณ์และกฎเกณฑ์รวมของสังคม ซึ่งเมื่อมองถึงจุดนี้อาจดูราวกับว่าสังคมได้แสดงบทบาทครบถ้วนและสร้างตัวตนของปัจเจกบุคคล ดังนั้น Mead ได้พยายามรักษาอิสรภาพของปัจเจก โดยการเสนอแนวคิดที่ว่าตัวตนนี้มีสองด้านที่ปะทะสังสรรค์กันอยู่ตลอดเวลา ด้านหนึ่งคือ “me” ซึ่งเป็นตัวตนที่เกิดจากความเห็นและปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น และ “I” ซึ่งเป็นตัวตนตามลักษณะเฉพาะของเราเอง โดยทั้ง me และ I ต่างก็สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายนอกตัวเราทั้งคู่ เพียงแต่ me เป็นผลจากการประเมินและซึมซับจากทรรศนะของผู้อื่น ส่วน I เป็นคำตอบและความพยายามที่จะประสาน me ที่หลากหลายเข้าด้วยกัน และถือเป็นศักยภาพของความคิดสร้างสรรค์

ขณะที่ Erving Goffman ก็ได้จำแนกแยกแยะความแตกต่างระหว่างอัตลักษณ์ส่วนบุคคลกับอัตลักษณ์ทางสังคม โดยเขาได้นิยามความคิดหรือความรู้สึกที่ปัจเจกมีต่อตนเองว่า Ego Identity ส่วนภาพของปัจเจกในสายตาของคนอื่นในฐานะที่เป็นบุคคลที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว เขาเรียกว่า Personal Identity

จะเห็นได้ว่า ปัจเจกสภาพในทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์มิได้เป็นภาพที่ที่ความต่อเนื่องเป็นอันหนึ่งอันเดียว บางส่วนแยกจากกันเด็ดขาด แต่ก็ไม่น้อยที่มีการซ้อนทับกันของบทบาท ทั้งนี้เนื่องจากตัวตนของคนเรานั้น ประกอบด้วยภาพลักษณ์ของเราที่เราเฝ้าตนเอง [นั่นคือ “I” หรือ Ego Identity] และจินตนาการเกี่ยวกับความคิดของผู้อื่นต่อภาพลักษณ์นั้น [นั่นคือ “me” หรือ Personal Identity] กล่าวโดยสรุปได้ว่า ตัวตน (Self) ในทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ เป็นเงาสะท้อนปัจเจกสภาพที่มีขนาดเล็ก หรืออยู่เบื้องหลังสภาพของปัจเจกบุคคลที่ปรากฏอยู่เบื้องหน้าในฐานะอัตลักษณ์ที่ปรากฏตัว และแสดงตน ต่อสาธารณะของปัจเจกบุคคล

อัตลักษณ์ : ปัจเจกสภาพในแนวคิดหลังสมัยใหม่ (Identity in Postmodern)

ในปัจจุบันการมองภาพของสังคมด้วยกรอบแนวคิดทฤษฎีกระแสหลัก ได้ถูกท้าทายด้วยกลุ่มความคิดที่ทรงพลัง แปลงใหม่ ก้าวหน้า และท้าทายมหาวรรณิชา (Grand Narrative) ต่างๆ ที่ครอบงำสังคมของบรรดาทฤษฎีดังกล่าว แนวคิดที่ว่านี้คือ แนวคิดหลังสมัยใหม่ (Postmodern)ซึ่งเราอาจสรุปลักษณะเด่นของแนวคิดนี้ได้ดังนี้

1. การตั้งข้อสงสัยกับเหตุผลในฐานะเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้เข้าถึงความเป็นจริง
2. การเปลี่ยนแปลงฐานะและความสัมพันธ์ระหว่างผู้ศึกษากับผู้ถูกศึกษา นั่นคือ ญาณวิทยา (Epistemology) ที่ว่าด้วยการเข้าถึงความจริง
3. การเปลี่ยนแปลงฐานะของทฤษฎีที่ถูกมองว่าเป็นสิ่งครอบงำปัญญาของมนุษย์ และสมควรที่จะปฏิเสธมันเสีย

จากลักษณะเด่นดังกล่าวของแนวคิดหลังทันสมัย สร้างผลกระทบต่อมุมมองปัจเจกสภาพ ในฐานะของอัตลักษณ์ (Identity) เป็นอย่างมาก เนื่องจากการวิจารณ์แนวคิดสารัตถนิยม (Essentialism) ที่พยายามแสวงหาคำตอบสุดท้ายให้แก่คำถามต่างๆ โดยเสนอคุณสมบัติบางอย่างที่เป็นพื้นฐานของธรรมชาติและพฤติกรรมมนุษย์ และขึ้นอยู่กับหลักของเหตุผล ย่อมทำให้เกิดการไร้ซึ่งสารัตถอันเป็นสากลของปัจเจกภาพ ดังนั้น แทนที่ปัจเจกภาพจะเป็นที่มาของความหมายและประสบการณ์ที่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง แนวคิดนี้กลับเห็นว่าแนวคิดปัจเจกภาพดังกล่าว เป็นเพียงผลกระทบ (Effect) ของชุดวาทกรรมต่างๆ บทบาทของตัวตนแบบต่างๆ ที่วาทกรรมหยิบยื่นให้เปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ ดังนั้น สิ่งที่เป็นตัวตนของเราจึงมีอยู่ในเฉพาะสถานการณ์เท่านั้น

จากที่กล่าวมาในข้างต้น อาจกล่าวได้ว่าแนวคิดหลังทันสมัยเชื่อว่า ความเป็นปัจเจกถูกเน้นในฐานะที่เป็นกระบวนการทางสังคมของการสร้างอัตลักษณ์ มากกว่าที่จะเป็นแก่นแกนของคุณสมบัติบางอย่างที่มีลักษณะตายตัว

ความเป็นตัวตนมีลักษณะคล้ายเหรียญที่มีสองด้านซ้อนทับกันอยู่ วาทกรรมจะสร้างภาพตัวแทน (Representative) ของตัวเรา เช่น การเป็นหญิง/ชาย ความเป็นไทย/เทศ ฯลฯ อัตลักษณ์เหล่านี้จะหลอมหลอมและยึดยึดตำแหน่งแห่งที่ทางสังคม และการรับรู้ประสบการณ์ความเป็นตัวเราในแง่มุมต่างๆ ให้ ทั้งนี้ คุณสมบัติที่สำคัญที่สุดของความเป็นตัวเราในกระบวนการนี้คือ การโยกย้ายตำแหน่งแห่งที่ (Dislocation) นั่นคือการไม่อาจถูกตรึงติดกับคุณสมบัติบางอย่างที่ตายตัวหยุดนิ่ง ซึ่งหมายถึงกระบวนการที่ปัจเจกต้องรองรับคำถาม หรือปฏิเสธตำแหน่งทางสังคมที่ถูกยึดยึดมาไว้ และแน่นอนว่าอัตลักษณ์กับปัจเจกภาพในแนวคิดหลังสมัยใหม่นี้ไม่สามารถที่จะซ้อนทับกันได้อย่างสนิท

ตัวตนกับอัตลักษณ์ : ภาพต่างทางแนวคิด (Differentiation of Self & Identity)

จะเห็นได้ว่าปัจเจกสภาพในแนวคิดทั้งสองแนว คือ ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Interaction Theory) และแนวคิดหลังสมัยใหม่ (Postmodern) มีความแตกต่างกันในประเด็นของแนวคิดที่แตกต่างกันอยู่พอสมควร โดยเฉพาะประเด็นความต้องการองค์ประกอบ (Subject) ของทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ ขณะที่แนวคิดหลังสมัยใหม่กลับหันหลังให้องค์ประกอบ และความเชื่อที่ว่าปัจเจกภาพจะเป็นที่มาของความหมายและประสบการณ์ และมีความสมบูรณ์ในตัวเอง ล้วนเป็นเพียงภาพลวงตาที่เกิดจากผลกระทบของชุดวาทกรรมต่างๆ เท่านั้นเอง

นอกจากนี้ ในทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ เชื่อว่าตัวตน (Self) ที่มีทั้งแบบที่เกิดจากความเห็นและปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น และแบบที่เป็นตัวตนจริงแท้ของเรา ถือเป็นเงาสะท้อนปัจเจกสภาพที่มีขนาดเล็ก ที่อยู่เบื้องหลังสภาพของปัจเจกบุคคลที่ปรากฏอยู่เบื้องหน้าในฐานะอัตลักษณ์ที่ปรากฏตัวและแสดงตนต่อสาธารณะของปัจเจกบุคคล ส่วนแนวคิดหลังสมัยใหม่ เชื่อว่าอัตลักษณ์ มีความไหลเลื่อนมากกว่าที่จะเป็นผลผลิตสำเร็จรูปจากวาทกรรม และไม่สามารถซ้อนทับกับปัจเจกภาพได้อย่างสนิทแน่นอน

.....

หนังสืออ้างอิง

- สุเทพ สุนทรภักษ์. (2540). **ทฤษฎีสังคมวิทยาร่วมสมัย**. เชียงใหม่ : บริษัท สำนักพิมพ์ โกลบอลวิชั่น จำกัด.
อภิัญญา เฟื่องฟูสกุล. (2546). **อัตลักษณ์**. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา.
- Ritzer, George. (1992). **Sociological Theory**. 3rd ed. New York : McGraw-Hill, Inc.
- Parker, John ; Mars, Leonard ; Ransome, Paul ; and Stanworth, Hilary. (2003). **Social Theory : A Basic Tool Kit**. New York : Palvarge Macmillan.
- Seidman, Steven. (2004). **Contested Knowledge : Social Theory Today**. 3rd ed. Malden : Blackwell Publishing.
-